

Elżbieta Stach, elzbieta.stach@uj.edu.pl

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński

Poznanie dziedzictwa kulturowego Kresów Wschodnich jako cel wycieczek szkolnych krakowskich gimnazjalistów

Słowa kluczowe: Kresy Wschodnie, turystyka dziedzictwa kulturowego, turystyka szkolna, szkoły gimnazjalne, Kraków.

Streszczenie:

Dzieci i młodzież szkolna, w zależności od celu i motywu podróży, uprawiają takie formy turystyki jak: kulturowa, poznawcza, edukacyjna, przyrodnicza i krajoznawcza. W wielu przypadkach uczestnictwo w wycieczkach uwarunkowane jest możliwością uzyskania przez placówkę szkolną dofinansowania do wyjazdu. Zrealizowane w krakowskich gimnazjach badania wykazały, że wśród organizowanych wyjazdów zagranicznych znaczną część stanowią podróże na Kresy Wschodnie. Utracone po II wojnie światowej dawne obszary Rzeczypospolitej oraz pozostałe tam dziedzictwo związane z jej kulturą i społeczeństwem są nośnikami informacji i źródłem prawdy historycznej. Podróże gimnazjalistów w te regiony wspierane są finansowo przez lokalny samorząd. Celem opracowania jest przedstawienie programu „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów” w kontekście szkolnego ruchu turystycznego, w którym udział biorą uczniowie szkół gimnazjalnych z Krakowa.

Wprowadzenie

Turystyka w badaniach naukowych traktowana jest jako zjawisko przestrzennej ruchliwości człowieka rozpatrywane pod kątem czynników społeczno-ekonomicznego rozwoju miast i regionów. To także element wychowania i edukacji społeczeństwa, źródło pozytywnych doznań emocjonalnych. Uczestnictwo w turystyce uczy postrzegania świata, rozumienia go, odnajdywania w nim użytecznych wartości, samodzielności i pełni ważną rolę w kształtowaniu pożądanych postaw. Pozytywny wpływ na rozwój regionów i zamieszkujące je społeczeństwo, jak i na samego uczestnika ruchu turystycznego, przypisać można wielu formom turystyki. Zwraca się przy tym uwagę, że szczególne znaczenie mają formy pełniące funkcje wychowawcze i edukacyjne [Gontrowicz 1984, s. 17-25], które to może spełniać uprawianie niemal każdej formy turystyki, choć najczęściej przypisuje się je następującym formom: krajoznawczej, kwalifikowanej, przyrodniczej, a także kulturowej – opartej na istnieniu dóbr kultury (ich częścią jest dziedzictwo kulturowe). Zasoby te z jednej strony stanowią „siłę napędową” ruchu turystycznego, a z drugiej są czynnikiem, pozwalającym turystyce wpływać na ludzi i ich kulturę.

Uczestnictwo w turystyce opartej na dziedzictwie kulturowym uczy krytycznego myślenia, jest też podstawą tworzenia wspólnej pamięci, odpowiedzialności społecznej, tożsamości. Według podejścia humanistycznego, w którym podkreśla się wzajemne relacje człowieka i turystyki, turystyka wpływa na rozwój osobowości człowieka i kształtuje określone, pożądane postawy [Przeclawski 1979, s. 98-99]; jest też postrzegana jako „podróż” człowieka i narzędzie jego rozwoju [Podemski 2005, s. 8]. Dlatego też szczególnie istotną częścią życia jest wychowanie do turystyki i przez turystykę.

Proces ten powinien rozpocząć się od najmłodszych lat, a szczególnie ważną rolę, obok domu rodzinnego, grają instytucje wychowawcze, w tym placówki szkolne. Organizacja wycieczek sprzyja realizacji dydaktyczno-wychowawczych założeń szkoły, wśród których wymienić należy efektywne nauczanie o środowiskach społeczno-kulturowym

i przyrodniczym oraz kształtowanie pożądanych postaw [Boczukowa 2003, s. 88]. W polskiej podstawie programowej nie ma przedmiotów, takich jak „wychowanie turystyczne”, „wychowanie przez turystykę” czy „edukacja alternatywna w terenie”, a których przykłady można znaleźć w wielu krajach na świecie [Farmer, Knapp, Benton 2007; Munday 2008]. Współczesny model funkcjonowania polskiej szkoły powinien uwzględniać realizację „edukacji turystycznej”, sprzyjającej zdobywaniu wiedzy i pomocnej w wychowywaniu. Istniejące obecnie *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki* [Dz.U. z 2001 r. nr 135 poz. 1516] określa jedynie kwestie związane ze sposobem organizacji turystyki w szkołach oraz jej formy, zadania i cele.

Celem artykułu jest przedstawienie programu „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów” i charakterystyka ich szkolnego ruchu turystycznego na ten obszar. Dla potrzeb realizacji powyższego zadania przeprowadzono badania w trzynastu gimnazjach¹. Wybór szkół do badań polegał na wylosowaniu² spośród wszystkich publicznych placówek gimnazjalnych zlokalizowanych na terenie Krakowa 22 szkół. Następnie, po uzyskaniu zgody dyrekcji na wgląd do dokumentacji, do badań szczegółowych zakwalifikowano tylko te szkoły, które realizowały program (wspomniane 13 gimnazjów). Zakres czasowy kwerendy obejmował 4 lata szkolne (od września 2010 r. do czerwca 2014 r.) z wyłączeniem okresów wakacyjnych. Za materiał badawczy służyły karty wycieczek szkolnych wypełniane przez nauczycieli przed każdym wyjazdem. Analiza kart wycieczek umożliwiła scharakteryzowanie szkolnego ruchu turystycznego na Kresy pod kątem terminu wyjazdu, liczby uczestników oraz odwiedzanych przez młodzież miejsc.

Kresy, pogranicze i peryferia – obszar dyskursu wielokulturowości

Słowo „kresy” pojawiło się w języku polskim pod koniec XIX w. w czasach ożywienia tradycji „skarbnicy narodowej”. Poeta i geograf Wincenty Pol w poemacie z 1855 r. pt. „Mohort” przedstawił pół-mitycznego, pół-prawdziwego bohatera jako dowódcę nadgranicznej stancji „na kresach” – miejsca, za którym tęsknił. Dziś często wskazuje się, że wspomniany tekst literacki przyczynił się do upowszechnienia słowa „kresy”, przez co pisze się je wielką literą i określa jako krainę geograficzną, nazywając „obszarem polskiej swojskości” [Kolbuszewski 1997, s. 12].

Ważną częścią praktyk stosowanych przez naród polski było budzenie patriotyzmu narodowego i nostalgii za utraconymi ziemiami. Działania te utwierdzały społeczeństwo w przekonaniu o powinności zachowania zbiorowej pamięci historycznej. Przez wiele lat w literaturze Kresy traktowane były wyłącznie jako obszar utracony, a wszelkie dyskursy nacechowane były aspektami emocjonalnymi związanymi z tęsknotą i chęcią powrotu do tego, co było. Gosk [2008, s. 21-22] na podstawie przeprowadzonych analiz tekstów literackich wskazał, że Kresom często przypisywano „mity” – tworzone opisy i legendy, przez co dziś obszar ten traktuje się jako miejsce narodowego i państwowego mitotwórstwa.

Na początku XIX w. Kresami pod względem geograficznym określano południowo-wschodnie tereny dawnej Rzeczypospolitej, utracone w wyniku zaboru rosyjskiego. W okresie międzywojennym Kresami nazywano także obszary wchodzące w przeszłości w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz wschodnią Galicję. Dziś Kresy potocznie

¹ Wstępna analiza danych pozyskanych w bazie Systemu Informacji Oświatowej zawierającej informacje o stanie szkolnictwa na terenie Krakowa wskazuje, że do objętych badaniem trzynastu placówek (stanowiących ponad 24% wszystkich gimnazjów) w roku szkolnym 2013/14 uczęszczało 3434 uczniów (co stanowiło około 26% wszystkich krakowskich gimnazjalistów).

² Dobór próby losowy, metodą warstwową, gdzie warstwę stanowiła dzielnica Krakowa.

rozumie się jako część ziem w przeszłości znajdujących się w granicach państwa polskiego, a utraconych przez nie w wyniku II wojny światowej.

Po roku 1989, kiedy powstały sprzyjające warunki do prowadzenia badań dotyczących dawnych obszarów położonych za wschodnią granicą obecnej Polski, zwiększyło się zainteresowanie tymi terenami. Liczne prace naukowe prowadzone przez antropologów, etnografów, socjologów, geografów i historyków odrodziły na nowo w świadomości Polaków istnienie poza granicami kraju bogatej tradycji i kultury. Kresy znów zaczęły przeżywać swoisty fenomen – zjawisko, które dziś potocznie nazywane jest „kresomanią” [Purchla 2006, s. 7].

Obecnie, po ponad dwudziestu latach prowadzonych badań, Kresom przypisuje się wiele pojęć i różnych znaczeń. Obszar ten traktowany jest zarówno jako *Kresy utracone*, jak i *odzyskane ziemie*. *Kresy utracone* Tomaszewski [2006, s. 266] przypisuje społeczeństwu i narodom, które „emocjonalnie związane ze swoją dawną ojczyzną, chcą zachować prawo do pamięci historycznej i zapobiec dewastacji jej materialnych śladów”, a *odzyskane ziemie* tym, którzy zamieszkując dawne polskie tereny „dążą do legitymacji swoich historyczno-etnicznych praw do nich”.

Kresy traktowane są też jako rodzaj pogranicza, czy też peryferie, a liczne prace poruszające ich społeczne i kulturowe problemy wskazują na potrzebę otwartej dyskusji, dialogu i współpracy między narodami. Łozowska [2012, s. 89] uważa, że Kresy „tworzą dzisiaj fundament jednego z najsilniejszych dyskursów – dyskursu wielokulturowości”. Podobnie uważa Purchla [2006, s. 8], który podaje, że Kresy „to kraniec własnego świata, ale również styk kultur i systemów wartości, mozaika religijna, kulturowa, językowa”. Ponadto autor ten zauważa, że to „od nas zależy, czy będą one dziś murem odgradzającym od sąsiadów, czy naturalnym pomostem dialogu z sąsiadami”. Powinny być one zatem traktowane jako dziedzictwo kilku wspólnot narodowych, obszar, na którym przenikają się różne wpływy kulturowe. Dlatego też coraz częściej zwraca się uwagę, że winny być one postrzegane i traktowane jako rodzaj pogranicza „cywilizacji i przestrzeni europejskiej” [Kieniewicz 2006, s. 23].

Z kolei odmiennego zdania jest Hadaczek [2011, s. 402], który twierdzi, że Kresów nie należy utożsamiać z jakimkolwiek rodzajem pogranicza (stykowego, przejściowego czy etnicznego), wskazuje natomiast, że „stanowią [one] supernazwę (arcykategorię) ogarniającą wszystkie ziemie wschodnie Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej i tylko tych ziem”. W tym znaczeniu Kresy rozumiane są jako część przestrzeni dawnych ziem Polski – określony powierzchniowo obszar. Stanowią je zatem dawne tereny położone nie tylko na Litwie, Białorusi i Ukrainie, lecz także na Łotwie i w Estonii.

Jednym z najważniejszych elementów w drodze do zachowania dziedzictwa kresowego i jego popularyzacji powinna być współpraca Polski z Ukrainą, Białorusią, Litwą, Łotwą i Estonią – przede wszystkim w zakresie ochrony dóbr kultury i rozwoju turystyki. Kresy mają potencjał do powstawania produktów turystycznych – ważnych w sensie aksjologicznym, edukacyjnym i historycznym. Kroh [2006, s. 299] uważa, że Kresy „wciąż zajmują w polskich sercach i umysłach tyle miejsca, że na dobrą sprawę każdy gimnazjalista czy student powinien wybrać się w tamte strony”. Uczestnictwo, zwłaszcza młodego pokolenia, w wycieczkach na Kresy może kształtować je na Europejczyków odpowiedzialnych i tolerancyjnych. Wydaje się zatem, że turystyka dziedzictwa kresowego, może i powinna posiadać cechy turystyki odpowiedzialnej (*ang. responsible tourism*) – mającej szeroki wymiar edukacyjny i wychowawczy wśród młodzieży polskiej.

Turystyka dziedzictwa kulturowego na Kresach

Fenomen turystyki kulturowej zorientowanej na dziedzictwo spowodował, że badaniami w tym zakresie interesuje się wielu naukowców reprezentujących dziedziny nauk humanistycznych, ekonomicznych i przyrodniczych. Dlatego też sama definicja turystyki dziedzictwa kulturowego, w zależności od uprawianej dyscypliny, jest różnie określana. Bywa, że nazywana jest ona po prostu turystyką kulturową [Mika 2008, s. 2010, Uglis, Spychała 2011, s. 43]. Jednak, jak wskazuje Mika [2008, s. 211], dziedzictwo kulturowe (materialne i duchowe), obok wydarzeń kulturalnych i sztuki wizualnej oraz rzeczywistości kreatywnej, do której zalicza się m.in. wytwory przemysłu filmowego, mody i współczesnej architektury, jest jednym z trzech elementów współczesnego ujęcia turystyki kulturowej; dodatkowo wskazuje też, że każdy z tych elementów na danym obszarze recepcji turystycznej może występować razem lub oddzielnie. Dlatego nie należy pojęć turystyki dziedzictwa kulturowego i turystyki kulturowej stosować zamiennie, a turystykę dziedzictwa kulturowego traktować jako jedną z form turystyki kulturowej.

Najprościej, a zarazem wyczerpująco, definicję turystyki dziedzictwa kulturowego podaje Mikos von Rohrscheidt [2008, s. 53], twierdząc, że są to „podróże, których głównym celem jest zetknięcie się uczestników z zabytkami, zespołami i miejscami uznanymi oficjalnie i powszechnie za dziedzictwo kulturowe świata, kraju lub regionu”. Ponadto turystykę dziedzictwa kulturowego (wraz z turystykami muzealną, literacką i eventową) nazywa on turystyką kultury wysokiej.

W literaturze dotyczącej turystyki dziedzictwa kulturowego wskazuje się, że motywacją podróżujących jest doświadczenie autentyczności lub ucieczka na krótki czas w przeszłość [Widawski 2011, s. 14]. Dlatego też omawiając ruch turystyczny do miejsc położonych na Kresach można konfrontować go z turystyką sentymentalną, która w ujęciu Jędrysiaka [2008, s. 72] związana jest z „poszukiwaniem tożsamości, korzeni i wartości, które zagubiły się we współczesnym świecie. To także sentyment związany z dumą z wielkich przodków i potrzebą odwiedzenia miejsca pobytu Wielkich Polaków”. Z kolei Mikos von Rohrscheidt [2008, s. 109] uściśla podróże sentymentalne Polaków na Kresy wskazując, że są one szczególnym rodzajem turystyki etnicznej (wyjazdowej).

Jak dotąd w polskiej literaturze naukowej poświęcono niewiele miejsca tematyce dotyczącej turystyki wyjazdowej na Kresy. Jedną z takich prac jest publikacja Tomczewskiej-Popowycz [2015] charakteryzująca ruch turystyczny Polaków odwiedzających zamki i rezydencje we Lwowie i Olesku na Ukrainie. Z kolei badania przeprowadzone przez Fundację Centrum Badania Opinii Społecznej poruszają tę problematykę w kontekście turystyki sentymentalnej [Hermann 2012]. Analiza ta obejmowała mianowicie stan turystyki oraz charakterystykę podróżujących, których łączyły osobiste więzi z tym obszarem. Natomiast praca Cynarskiego i Cynarskiej [2009] dotyczy m.in. aksjologicznych uwarunkowań turystyki sentymentalnej w kontekście możliwości rozwoju ruchu turystycznego na Kresach.

Brakuje jednak opracowań zwracających uwagę na edukacyjne znaczenie turystyki kresowej w kontekście partycypacji w niej najmłodszych uczestników ruchu turystycznego. Wydaje się, że edukacja w zakresie dziedzictw antropogenicznego i przyrodniczego oraz wielokulturowości i historii powinna odbywać się także poprzez ten typ podróżowania. Potwierdza to teza Tomaszewskiego [1999, s. 15], że Europa musi dążyć do realizacji wspólnego projektu, którego celami byłyby nie tylko zadania związane z prawną ochroną miejsc dziedzictwa oraz finansowe ich wsparcie, ale także zadania mające na celu edukację społeczną poprzez popularyzację i promocję oraz poprzez szkolne programy dydaktyczne, które powinny odciąć się od nudnego sposobu nauczania. Badacz ów pisze też, że „ochrona dziedzictwa kultury i wychowanie społeczeństwa w duchu rozumienia i poszanowania oznacza walkę z nacjonalizmami, szowinizmami i nietolerancją” [Tomaszewski 1999, s. 12].

Dziedzictwo kresowe może być zarazem „żywym” materiałem dydaktycznym dla uczącej się młodzieży, kartką z podręcznika realizowaną w terenie, lekcją historii, geografii i języka polskiego.

Turystyka na Kresach Wschodnich powinna być rozumiana jako forma poznawania bogactwa i potencjału kultury Rzeczypospolitej kształtującej się na przestrzeni wieków i postrzegana jako proces dialogu wielokulturowego; to narzędzie sprzyjające wzajemnemu zrozumieniu pomiędzy narodami i poszanowaniu ich praw, tradycji czy kultury. W procesie tym niezwykle ważną rolę odgrywa system edukacji, w tym edukacji wielokulturowej i edukacji dziedzictwa kulturowego. Dlatego też tak ważną częścią rozwoju turystyki dziedzictwa kulturowego na Kresach są jej najmłodsi uczestnicy – dzieci i młodzież szkolna.

Charakterystyka i cel programu „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”

W 2009 r. Rada Miasta Krakowa wspólnie z Wydziałem Edukacji Urzędu Miasta opracowała program skierowany do uczniów trzecich klas gimnazjów pn. „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów” [*Uchwała nr LXVIII/898/09 Rady Miasta Krakowa...* 2009]. Za podstawowy cel programu przyjęto stworzenie możliwości poznania historii, kultury, tradycji i walorów przyrodniczych dawnych Kresów Wschodnich poprzez dofinansowanie wycieczek. W uchwale przyjęto, że „dawne Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej” stanowią tereny na wschód od Bugu, wchodzące w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów przed 1772 r. i że są to tereny należące dziś do Ukrainy, Białorusi i Litwy. Zaznaczono też, że w obszarze zainteresowań programu pozostaje także Łotwa i Estonia. W dokumencie wymieniono 63 miejsca o szczególnie ważnym znaczeniu – 61 miejscowości posiadających walory historyczne i 2 obszary wyjątkowe pod względem przyrodniczym, które powinny być uwzględniane podczas planowania podróży.

We wrześniu 2009 r. zrealizowano pilotażowy wyjazd na Ukrainę, w którym udział wzięli nauczyciele i dyrektorzy szkół (42 osoby) oraz po jednym przedstawicielu Wydziału Edukacji i Rady Miasta Krakowa. Efektem było m.i. opracowanie szczegółowego regulaminu określającego zasady organizacji wycieczek oraz sposób ich dofinansowania, który następnie został zatwierdzony *Zarządzeniem nr 102/2010 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 21 stycznia 2010 r.* (obecnie zmienione *Zarządzeniem nr 406/2012*). Przyjęto w nim zasadę, że dofinansowanie będą otrzymywać uczniowie oraz nauczyciele pełniący rolę opiekuna dwudziestoosobowej grupy. Regulamin jednocześnie nie precyzuje czy szkoły mogą (lub powinny) korzystać z usług biur podróży, a wskazuje tylko, że osobą odpowiedzialną za organizację wyjazdu jest dyrektor. Z tego też względu to na nim ciąży odpowiedzialność za zaplanowanie wyjazdu i jego prawidłową realizację.

Dokumeny ów określa też, że w pierwszej kolejności środki finansowe przyznawane będą szkołom, które nie korzystały dotąd z programu. Na dalszym etapie weryfikacji wniosków sprawdza się, czy wyjazd organizowany przez szkołę jest elementem projektu edukacyjnego realizowanego wspólnie z placówką oświatową z kraju wymienionego w programie. W ostatniej fazie oceny brane są pod uwagę wyniki danej szkoły z części humanistycznej egzaminu gimnazjalnego z poprzedniego roku.

Na program, który oficjalnie ruszył w 2010 r., ze środków budżetu Miasta Krakowa przeznaczono kwotę 200 000 zł i określono dofinansowanie w wysokości 300 zł na jednego uczestnika. W efekcie w 2010 r. z programu skorzystało 630 uczniów i 22 opiekunów z 17 krakowskich gimnazjów, którzy otrzymali dofinansowanie na łączną kwotę 195 600 zł [Program pn. „Poznanie ...” 2010].

W kolejnych latach zarówno wysokość dofinansowania, jak też liczba szkół i uczniów uczestniczących w programie, ulegały zmianie (tab. 1). Największa grupa uczniów

wyjeżdżała na Kresy w początkach realizacji programu, co miało związek z wielkością przyznanych na ten cel środków. Najmniejsze zainteresowanie wyjazdami widać w 2014 r., w którym nie wydano nawet połowy środków przeznaczonych na jego realizację. Jak wynika ze sprawozdania Wydziału Edukacji Urzędu Miasta Krakowa, część szkół deklaruujących wyjazdy na Ukrainę odwołała je z uwagi na niestabilną sytuację w tym państwie i obawę o bezpieczeństwo uczniów [Program pn. „Poznanie ...” 2010]. W roku 2015 w budżecie Miasta Krakowa na dofinansowanie wyjazdów w ramach programu zaplanowano znacznie mniej środków niż w poprzednich latach – tylko 60 000 zł – i ustalono limit w wysokości 200 zł na jednego ucznia (lub opiekuna). Ponadto od 2011 r. beneficjentami programu mogli być także uczniowie drugich klas gimnazjalnych, a od 2015 roku społeczne licea o uprawnieniach szkół publicznych [Uchwała nr LXVIII/898/09 Rady Miasta Krakowa... 2009].

Tab. 1. Dane dotyczące wycieczek szkolnych organizowanych w ramach Programu

	Liczba gimnazjów biorących udział w programie	Liczba wyjeżdżających uczniów	Liczba opiekunów korzystających z dofinansowania	Kwota przeznaczona w budżecie gminy (w zł)	Kwota wydana (w zł)	Kwota przyznana jednemu uczestnikowi (w zł)
2010	17	630	22	200 000	195 600	300
2011	17	678	4	200 000	204 600	300
2012	12	408	1	100 000	81 800	200
2013	13	497	2	120 000	99 800	200
2014	7	267	1	120 000	53 600	200
Ogółem	66	2480	30	740 000	635 400	

Źródło: Program pn. „Poznanie ...” 2010 (data dostępu 17.07.2015).

Charakterystyka wyjazdów w ramach programu – wyniki badań

Za materiał badawczy posłużyły karty wycieczek, stanowiące dokumentację szkolną obowiązkowo wypełnianą przez nauczyciela pełniącego rolę kierownika wyjazdu. W świetle *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki* kartę wycieczki zatwierdza dyrektor szkoły [Dz.U. z 2001 r. nr 135 poz. 1516]. W dokumencie tym znajdują się podstawowe informacje o organizowanej wycieczce, w tym m.i. miejsce i cel podróży, termin wyjazdu i powrotu oraz liczba wyjeżdżających uczniów.

W badanych szkołach odczytano 484 karty wycieczek dotyczących 442 wyjazdów organizowanych w latach szkolnych 2010/11–2013/14 poza granice administracyjne Krakowa³. Z zebranego materiału badawczego wynika, że większość zrealizowanych wycieczek odbyła się w granicach województwa małopolskiego (273), co stanowiło ponad 61% wszystkich wyjazdów (tab. 2). Natomiast w przypadku krajowych wycieczek poza województwo małopolskie i wycieczek zagranicznych można zauważyć, że ich liczby były zbliżone. W ogólnej strukturze podróży wyjazdy krajowe stanowiły ponad 20% (90), zaś zagraniczne prawie 18% (79).

³ W niektórych przypadkach dla jednej wycieczki wypełniano dwie lub więcej kart. Miało to miejsce wówczas, gdy w wyjeździe uczestniczyła więcej niż jedna klasa, a każdy wychowawca sporządzał po jednej karcie dla swojej klasy; dane takie jak termin, miejsce i cel wycieczki były identyczne.

Tab. 2. Liczba zorganizowanych wycieczek w badanych szkołach gimnazjalnych z uwzględnieniem miejsca docelowego

Rok szkolny	Wycieczki w woj. małopolskim*	Wycieczki poza woj. małopolskim	Wycieczki zagraniczne	Wycieczki ogółem
2010/11	64	22	21	107
2011/12	66	19	22	107
2012/13	70	30	18	118
2013/14	73	19	18	110
Ogółem	273	90	79	442

*z wyłączeniem Krakowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie szkolnych kart wycieczek.

W badanym przedziale czasowym wśród wszystkich wyjazdów zagranicznych dużą popularnością cieszyły się podróże do Niemiec i Francji (tab. 3). Należy podkreślić, że były to wycieczki, których cel stanowił pobyt turystyczno-wypoczynkowy często połączony z elementami edukacyjnymi (nauką języka obcego). Jednak największą część wśród wszystkich zagranicznych wyjazdów tworzyły wycieczki organizowane w ramach programu „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”, których łącznie w badanym okresie czasu zorganizowano 22 (28% wszystkich wypraw zagranicznych). Ponadto można zauważyć, że wycieczki zagraniczne za wschodnią granicę, które nie były organizowane w ramach programu, miały zdecydowanie niewielki udział – na Ukrainę wyjechało pięć razy, zaś na Litwę tylko raz. Należy zatem stwierdzić, że duża aktywność turystyczna gimnazjalistów za wschodnie granice naszego kraju była związana głównie z uczestnictwem w wyżej wymienionym programie.

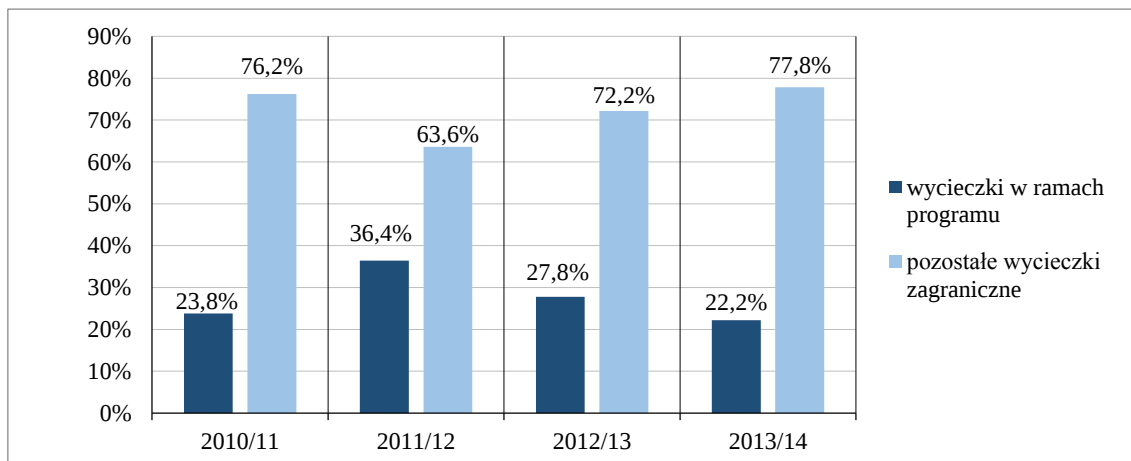
Tab. 3. Liczba zorganizowanych wycieczek zagranicznych w badanych szkołach gimnazjalnych z uwzględnieniem miejsca docelowego

Rok szkolny	Austria	Belgia	Czechy	Dania	Francja	Grecja	Hiszpania	Litwa	Niemcy	Słowacja	Turcja	Ukraina	Węgry	Włochy	Kkllka różnych państw	„Poznanie dawnych...”	Zagraniczne ogółem
2010/11	-	1	2	1	3	1	-	-	2	3	-	1	1	-	1 ¹	5	21
2011/12	-	1	1	1	1	-	-	1	5	-	-	2	-	-	1 ²	8	22
2012/13	-	-	-	1	3	-	-	-	5	1	-	1	-	2	-	5	18
2013/14	1	-	-	1	4	-	1	-	3	-	1	1	1	1	-	4	18
Ogółem	1	2	3	4	11	1	1	1	15	4	1	5	2	3	2	22	79

¹ Szwajcaria, Lichtenstein, Czechy; ² Belgia, Wielka Brytania, Francja, Hiszpania.

Źródło: opracowanie własne na podstawie szkolnych kart wycieczek.

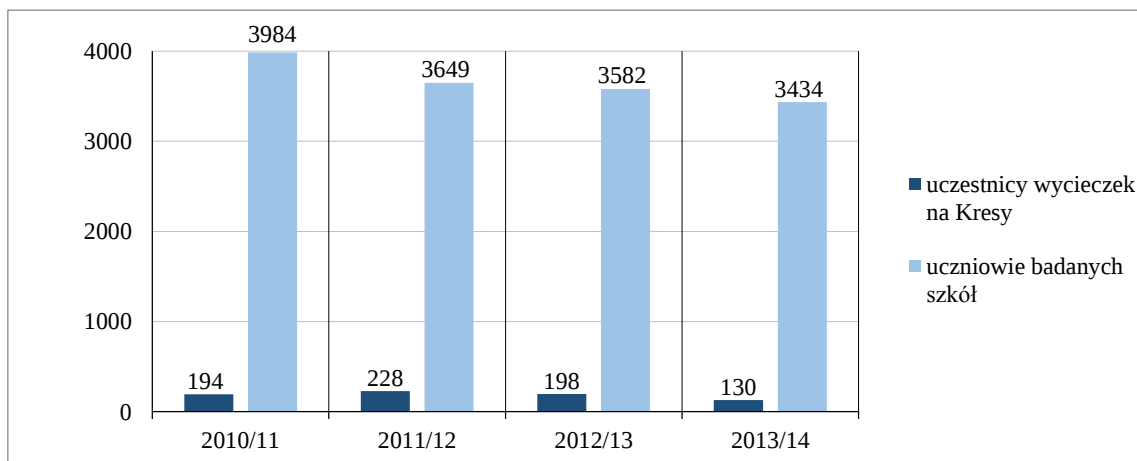
Analizując z kolei udział wyjazdów zorganizowanych w ramach programu „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów” w stosunku do wszystkich wyjazdów zagranicznych można zauważyć, że stanowiły ich ważną część (ryc. 1). Spory odsetek widać zwłaszcza w roku szkolnym 2011/12 – wynosił on wtedy 36,4% ogółu wycieczek zagranicznych.

Ryc. 1. Udział wycieczek zorganizowanych w ramach programu kresowego w ogólnej strukturze wyjazdów zagranicznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie szkolnych kart wycieczek.

Ogółem gimnazjaliści, w badanych latach najczęściej na Kresy wyjeżdżali na sześć dni (11 wyjazdów), a w dalszej kolejności na dni: siedem (7), pięć (3) i osiem (1). Z kolei analizując liczbę uczestników można zauważyć, że w poszczególnych latach była ona różna (ryc. 2). Na Kresy wyjeżdżało odpowiednio w latach szkolnych: 2010/11 – 4,87% spośród wszystkich uczniów szkół gimnazjalnych, 2011/12 – 6,25%, 2012/13 – 5,53%, 2013/14 – 3,79%. Udział ten wydaje się niewielki, co jest związane z pobytem w innym kraju (w tym z dłuższym czasem podróży i zwiększonymi kosztami) oraz z tym, że w wyjazdach mogła brać udział jedynie tylko część gimnazjalistów (klas trzecich, a od 2011 r. także drugich – o czym wspomniano wcześniej).

Ryc. 2. Liczba uczestników wycieczek organizowanych na Kresy Wschodnie w odniesieniu do liczby uczniów w badanych gimnazjach

Źródło: opracowanie własne na podstawie szkolnych kart wycieczek.

Najczęściej organizowane wycieczki na Kresy odbywały się na Ukrainie (tab. 4). Wśród siedemnastu odwiedzanych miejscowości najczęściej podróżowano do Lwowa, Chocimia, Kamieńca Podolskiego i Krzemieńca (tab. 5). Kolejnym państwem, do którego zorganizowano najwięcej wycieczek, była Litwa – dziewięć wyjazdów w ciągu czterech lat szkolnych. Uczniowie zwiedzali dziedzictwo kresowe w siedmiu miejscowościach, a wśród nich wielokrotnie wybierano Wilno, Kowno i Troki. Z kolei na Łotwę wyjeżdżano cztery razy (jedynie do Rygi), a na Białoruś tylko raz – gdzie zwiedzano trzy różne miejscowości. Poza tym, jak wynika z informacji podanych przez nauczycieli w kartach, oprócz

wymienionych w *Uchwale* miejscowości uczniowie zwiedzali także Począjów i Czerniowce na Ukrainie oraz Kiernów i Pikieliszki na Litwie. Warto też zaznaczyć, że wśród objętych powyższą analizą dwudziestu dwóch wycieczek osiem z nich odbyło się do więcej niż jednego kraju, dlatego też zsumowana ich liczbą do poszczególnych państw jest znacznie większa niż wycieczek zorganizowanych w ramach Programu. Wszystkie odwiedzane przez gimnazjalistów miejscowości oraz te uwzględnione w programie przedstawia rycina 3.

Tab. 4. Liczba wycieczek (grup wycieczkowych) w poszczególnych państwach zwiedzanych w ramach programu

Lata	Ukraina	Litwa	Łotwa	Białoruś	Estonia
2010/11	4	1	–	1	–
2011/12	6	2	1	–	–
2012/13	2	3	3	–	1
2013/14	2	3	–	–	–
ogółem	14	9	4	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie szkolnych kart wycieczek.

Tab. 5. Liczba wycieczek z uwzględnieniem zwiedzanych miejscowości na Kresach

	Miejscowość	Rok szkolny				Ogółem w latach 2010/11 – 2013/14
		2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	
Ukraina	Lwów	4	6	2	2	14
	Chocim	3	5	2	1	11
	Kamieniec Podolski	3	5	2	1	11
	Krzemieniec	3	5	1	1	10
	Począjów	1	5	2	–	8
	Olesko	1	4	1	1	7
	Zbaraż	2	3	1	1	7
	Jazłowiec	1	1	1	–	3
	Podhorce	–	2	1	–	3
	Jaremcze	1	–	1	–	2
	Kołomyja	–	1	1	–	2
	Okopy	–	2	–	–	2
	Stanisławów	–	2	–	–	2
	Żółkiew	–	2	–	–	2
	Czerniowce	–	1	–	–	1
	Drohobycz	–	1	–	–	1
Białoruś	Worochta	–	1	–	–	1
	Grodno	1	–	–	–	1
	Nieśwież	1	–	–	–	1
Litwa	Nowogródek	1	–	–	–	1
	Wilno	1	2	3	3	9
	Kowno	2	3	2	2	9
	Troki	1	2	2	3	8
	Zułowo	–	2	1	1	4
	Kiejdany	–	1	–	–	1
	Kiernów	–	–	–	1	1
Łotwa	Pikieliszki	–	–	–	1	1
	Ryga	–	1	3	–	4
Estonia	Tallinn	–	–	1	–	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie szkolnych kart wycieczek.

Ryc. 3. Miejscowości zwiedzane przez krakowskich gimnazjalistów

Źródło opracowanie na podstawie Salaciński T., Kresy Wschodnie, Uchwała LXVIII/898/09 Rady Miasta Krakowa oraz badań szkolnych kart wycieczek.

Podsumowanie

Kresy, przez jednych „utracone”, przez innych „odzyskane”, są dziś obszarem o bogatej mozaice kulturowej i różnorodnej tradycji. To też tereny związane z historią kilku państw, gdzie dziedzictwa kulturowe i przyrodnicze w ciągu wieków kształtowane były przez kilka narodów i społeczeństw. Z tego też względu Kresy zaliczają się do niezwykle ciekawych pod względem turystycznym obszarów. Pomimo tego turystyka dziedzictw kulturowego i przyrodniczego na Kresach wydaje się dziś mało popularna. Może to być spowodowane wieloma stereotypami, związanymi z obecnymi relacjami z naszymi wschodnimi sąsiadami, albo też z niską świadomością bogactwa przyrody i dóbr kultury czy też słabą promocją w polskich mediach. Dlatego też jednym z elementów przyczyniających się do lepszego poznania Kresów powinna być edukacja wśród najmłodszego pokolenia, dotycząca poznania dziedzictwa antropogenicznego Rzeczypospolitej na tle wielokulturowości, która jest nieodłącznym elementem dzisiejszych obszarów kresowych – w kontekstach historycznym,

społecznym i kulturowym. Dlatego też wycieczki na Kresy mogą odgrywać znaczącą rolę w edukacji i wychowaniu oraz kształtowaniu postaw tolerancji, zrozumienia i szacunku na miarę współczesnego obywatela Europy. Ponadto w procesach tych nie należy pomijać także dziedzictwa przyrodniczego, które powinno być poznawane przez młodzież szkolną w równym stopniu jak kulturowe.

Jednym z ważniejszych działań wprowadzonych do szkół, które mają na celu zapoznać młodzież z dziedzictwem Kresów Wschodnich, jest program pn. „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”. Owo działanie, realizowane od 2009 r., umożliwia dofinansowanie wycieczek szkolnych do wybranych miejsc na Ukrainie, Litwie, Łotwie, Białorusi i w Estonii. Jego realizacja związana jest głównie z poznawaniem kulturowego dziedzictwa kresowego – program bowiem przede wszystkim wskazuje miejsca o ważnym znaczeniu historycznym i kulturowym, a tylko dwa obszary mające charakter przyrodniczy (jeziora Narocz i Świtez na Białorusi).

Przeprowadzona analiza wykazała, że w latach 2010 i 2011 program cieszył się największym zainteresowaniem wśród krakowskich szkół gimnazjalnych. Wtedy też najwznowacniejszy był stopień uczestnictwa gimnazjalistów w wycieczkach na Kresy oraz przyznane dofinansowanie dla każdego uczestnika. Z kolei analiza kart wycieczek dostarczyła informacji, że w badanym przedziale czasowym uczniowie najczęściej odwiedzali Lwów, Chocim, Kamieniec Podolski i Krzemieniec na Ukrainie – miejscowości, które z punktu widzenia historycznego posiadają ważne i cenne walory kulturowe. Natomiast żadna z badanych szkół nie wybrała wymienionych w programie miejsc ważnych z punktu widzenia przyrodniczego. Stwierdzono także, że udział w programie mógł wpłynąć na wybór miejsca docelowego wycieczek zagranicznych, których duża część (22 z 79) odbyła się poza wschodnie granice kraju – na Kresy.

W przyszłości omawianą problematykę warto poszerzyć o badania dotyczące wpływu programu na stan szkolnego ruchu turystycznego. Jednak dla realizacji tego celu należy porównać stan turystyki także w gimnazjach, które nie uczestniczyły w programie oraz przeprowadzić analizę kart wycieczek z lat poprzedzających wprowadzenie tej inicjatywy (lub po jej zakończeniu).

Wśród największych problemów związanych z omawianym ruchem turystycznym, jest widoczny od 2013 r. spadek zainteresowania wyjazdami na Ukrainę, który według Wydziału Edukacji Urzędu Miasta Krakowa spowodowany jest niepewną sytuacją w tym kraju. Należy zatem stwierdzić, że niezwykle ważnym czynnikiem rozwoju omawianej turystyki szkolnej na Kresy, obok czynników ekonomicznych i organizacyjnych, są także panujące uwarunkowania społeczno-polityczne w danym kraju.

Bibliografia:

- Boczukowa B., 2003, *Tradycje szkolnego ruchu krajoznawczo-turystycznego w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- Cynarski W.J., Cynarska E., 2009, *Turystyka sentymalna Polaków na Kresy Wschodnie*, „Ido – Ruch dla Kultury”, 9, s. 201-209.
- Dane identyfikacyjne szkół i placówek według danych SIO z 30 września 2013 r., <http://bip.malopolska.pl/kokrakow/Article/id,110370.html>.
- Farmer J., Knapp D., Benton G.M., 2007, *An Elementary School Environmental Education Field Trip: Long-term Effects on Ecological and Environmental Knowledge and Attitude Development*, „The Journal of Environmental Education”, 38 (3), s. 33-42.

- Gosk H., 2008, *Polski dyskurs kresowy w niefikcyjnych zapisach międzywojennych. Próba lektury w perspektywie postcolonial studies*, „Teksty Drugie”, 6, s. 20-33, http://rcin.org.pl/Content/51029/WA248_67821_P-I-2524_gosk-polski.pdf.
- Gontrowicz A., 1984, *Funkcje wychowawcze turystyki*, [w:] K. Przeclawski (red.), *Turystyka a człowiek i społeczeństwo*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa, s. 17-40.
- Hadaczek B., 2011, *Historia literatury kresowej*, Universitas, Kraków.
- Hermann M., 2012, *Współczesne związki z dawnymi Kresami*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa.
- Jędrysiak T., 2008, *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa.
- Kieniewicz J., 2006, *Kresy jako przestrzeń europejska*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 13-24.
- Kolbuszewski J., 1997, *Kresy*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.
- Kroh A., 2006, *Co pozostało z kresów*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 293-300.
- Łozowska K.R., 2012, *Dziedzictwo kompleksów. Kulturowa klęska Kresów?*, [w:] H. Rusek, K. Czerwińska, K. Marcol (red.), *Dziedzictwo kulturowe „nadbagażem” codzienności?*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne”, 12, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 81-93.
- Mika M., 2008, *Formy turystyki poznawczej*, [w:] W. Kurek, *Turystyka*, PWN, Warszawa, s. 198-232.
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa: fenomen, potencjał, perspektywy*, Milenium, Gniezno.
- Munday P., 2008, *Teacher Perceptions of the Role and Value of Excursions in Years 7–10 Geography Education in Victoria, Australia*, „International Research in Geographical and Environmental Education”, 17 (2), s. 146-169.
- Podemski K., 2005, *Socjologia podróży*, „Seria Socjologia”, 40, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Przeclawski K., 1979, *Socjologiczne problemy turystyki*, Instytut wydawniczy CRZZ, Warszawa.
- Purchla J., 2006, *Dziedzictwo kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 7-9.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 8 listopada 2001 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki krajoznawstwa i turystyki* (Dz.U. z 2001 r. nr 135 poz. 1516).
- Tomaszewski A., 1999, *Europa: wartość i świadomość dziedzictwa*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo a turystyka*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 11-16.
- Tomaszewski A., 2006, *Kresy utracone – ziemie odzyskane*, [w:] J. Purchla (red.), *Dziedzictwo Kresów – nasze wspólne dziedzictwo?*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, s. 265-272.
- Tomczewska-Popowycz N., 2015, *Zamki i pałace Ukrainy atrakcją dla turystów z Polski*, „Turystyka Kulturowa”, 6, s. 36-50.
- Uchwała nr LXVIII/898/09 Rady Miasta Krakowa z dnia 15 kwietnia 2009 r. w sprawie Programu pn. „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”* (ze zm.).
- Uglis J., Spychała A., 2011, *Obiekty światowego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego UNESCO jako zasób dla turystyki kulturowej*, [w:] E. Puchnarewicz (red.), *Dziedzictwo kulturowe regionów świata i jego znaczenie w turystyce*, Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych, Warszawa, s. 43-65.
- Widawski K., 2011, *Wybrane elementy dziedzictwa kulturowego środowiska wiejskiego – ich wykorzystanie w turystyce na przykładzie Hiszpanii i Polski*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Zarządzenie nr 102/2010 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 21 stycznia 2010 r.*
- Zarządzenie nr 406/2012 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 22 lutego 2012 r.*

Źródła internetowe

- Program pn. „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”*, 2010, http://bip.krakow.pl/?dok_id=28942&vReg=1, data dostępu 17.07.2015.
- Salaciński T., *Kresy Wschodnie* (brak daty utworzenia), <http://www.kresy.y0.pl/>, data dostępu 17.07.2015.

Becoming acquainted with the cultural heritage of Eastern Marches as the purpose of school trips of secondary school students from Krakow

Key words: Eastern Marches, cultural heritage tourism, school tourism, secondary schools, Krakow.

Abstract

School-age children and youth, depending on the purpose and motive of the trip, engage in various forms of tourism, such as: cultural tourism, cognitive tourism, educational tourism, nature tourism and heritage tourism. In many cases, however, the participation of students in school trips is contingent on the funds obtained by the school to subsidize the trip. The research performed on secondary schools in Krakow show that among the realised school trips abroad, the destination of the majority of such trips are the Eastern Marches. Lost in the aftermath of World War II, the former areas of Republic of Poland and the remainder of the heritage connected with its culture and society are the means of conveying information and the source of historical truth. The trips of secondary school students are financially supported by the local government. The purpose of this study is to present the programme "Becoming acquainted with the former Eastern Marches of the Republic of Poland by Krakow secondary school students" („Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez krakowskich gimnazjalistów”) in the context of school tourist movement, in which the secondary school students from Krakow participate.